

Jazyk oficiálních míst a tisku v Československu za Pražského jara 1968. Část I.

Tomas Maier

Abstract

The Language of the Official Places and the Press in Czechoslovakia in the Time of Prague Spring 1968. *The article deals with the development of the language of political leaders and journalists in socialist Czechoslovakia against the background of the events of Prague Spring 1968. Using concrete examples from the communist newspaper Rudé právo, the author tries to approach the process of transformation of the language of totalitarianism.*

Keywords: development, language, totalitarianism, Czechoslovakia.

Klíčová slova: vývoj, jazyk, totalitarismus, Československo.

Úvod

Cílem předkládaného článku je zhodnocení postupných změn oficiálního jazyka vládnoucích vrstev a věrchušky socialistického Československa během počátků Pražského jara na příklade *tiskového orgánu KSČ (Komunistické strany Československa)*, deníku *Rudé právo* z roku 1968. Tyto noviny zachovaly svůj tradiční název i politické zaměření během I. československé republiky i jako ilegální list během nacistické okupace. Jazyk československých komunistů se mohl měnit jen velmi pozvolna. Ještě velmi dobře byly v kolektivní paměti známy časy stalinismu, kdy jediné slovo znamenalo drastickou odvetu režimu. O to více pozornosti bylo věnováno stran KSČ *zrádcům* ve vlastních řadách. Obvinění z revize marx-leninského učení bylo nejen koncem kariéry ve straně, ale i začátkem tragédie celých rodin.

Tak zvané Lednové změny na čele Komunistické strany Československa (KSČ) ukázaly na začátku roku 1968, že postupné uvolňování promoskevského režimu jedné strany během uplynulých šedesátých let budou pokračovat. Ve zprávě z lednového jednání Ústředního výboru KSČ byla na příklad používána slova jako budování *vyspělé socialistické společnosti*, což zavádělo uvědomělého občana, neb si mohl

myslet, že se z vyspělé kapitalistické společnosti za dlouhých dvacet let nestala vyspělá spravedlivější společnost. Třeba dodat, že stejných dvacet let trvala celá První československá republika, která České země a Slovensko dokázala ze zapšklé provincie bývalého mocnářství proměnit v *Malou Ameriku*, jak se zvyklo říkávat. Otevřeně se zde také hovoří o nedostacích v metodách a stylu práce komunistické strany, o uplatňování zásad *demokratického centralismu* a *vnitrostranické demokracie*. Tyto momenty se jistě uplatňovali již po kritice kultu osobnosti soudruhům N. S. Chruščovem na XX. sjezdu sovětských komunistů v únoru 1956, doplňovali však pozitivně znějící rétoriku.

Konkrétním výsledkem lednového zasedání ústředního výboru strany však bylo personální oddělení funkce šéfa strany - generálního tajemníka a prezidenta republiky, které dosud drželi *dělničtí prezidenti* Klement Gottwald, Antonín Zápotocký a Antonín Novotný vždy ve své jedné osobě. Novým generálním tajemníkem KSČ se stává Alexander Dubček, později snad nejznámější a nejuznávanější syn slovenského národa, vedoucí představitel československého reformního hnutí takzvaného Pražského jara. Člověk, jehož osud vzbudil v bouřlivém roce 1968 pozornost, soucit a solidaritu světové veřejnosti podobně jako smutné osudy Martina Luthera Kinga a Roberta F. Kennedyho (Hotz 2003).

Obrodný proces

Na výroční schůzi SONP Kladno v pondělí 4. března 1968 se Alexander Dubček vyslovil, že *Strana (KSČ) není samoúčelem a není samoúčelem ani její vedoucí úloha. Vedoucí úloha strany mohla vzniknout a může se udržovat v takové míře, v jaké ji náš lid považuje za svého vůdce. Na to se nemůžeme usnést. Toto postavení strany se nevytváří a neudržuje mocensky, nesmí vést k tomu, aby občané, kteří stojí mimo stranu - a těch je v naší společnosti většina - měli pocit, že jsou ve svých právech a svobodách vedoucí úlohou strany omezováni, ale naopak, aby ve vedoucí úloze strany viděli záruku svých práv, svobod a zájmů* (Rudé právo 1968).

V době budování vyspělé socialistické společnosti se sice již nepoužíval termín *diktatura proletariátu* z období ustavování nového režimu v Sovětském Rusku. *Vedoucí úloha* komunistické strany ale dosud striktně vycházela, z její *role jako předvoje dělnické třídy*, které v socialistické společnosti údajně patřila veškerá moc. Tuto *moc uplatňovala dělnická třída*, podle marx-leninské filozofie, právě *skrze* komunistickou stranu. Vedoucí úloha strany jako záruka práv, svobod a zájmů nekomunistů byla vskutku nová. Vždyť vedoucí úloha by se čistě teoreticky dala pravidelně

potvrzovat ve všeobecných demokratických volbách, kde by komunisté zvítězili.

Vrátit čest perzekvovaným! vyzývají 7. března 1968 interbrigadisté ze Španělské občanské války a volají po rehabilitacích a navrácení jejich cti a přitom slibují podporu *progresivním* silám v Komunistické straně (Rudé právo 1968). Přičemž tak zvaní Španěláci představovali v padesátých letech v lidově demokratických státech úhlavního nepřítele pro jejich mezinárodní kontakty a sílu charakteru. Progres znamenal jistě nikoliv radikalizaci, návrat k stalinským metodám, ale tendence směrem k humanismu a právnímu státu. Komunisté brežněvského ražení takové *progresivní síly* později označili za revizionisty a kontrarevolucionáře.

Okresní konference KSČ na šedesátisedmi místech republiky podporují *demokratismus*, zajímavé to slovo na nejvrchnějším titulku stranického listu z 10. března (Rudé právo 1968). Jistě termín nový a málo dosud používaný. Důležité však bylo, že se okresní konference strany dohodli na podpoře Lednových změn a s netrpělivostí čekají na nový akční program centra (Rudé Právo 1968).

13. března 1968 se ve Slovanském domě v Praze konal večer otázek a odpovědí, který uspořádali společně městský výbor Československého svazu mládeže a Ústav dějin KSČ. Jedna z tváří Pražského jara Josef Smrkovský sice hned od začátku poukazoval na to, že mládež žádné *senzace* neuslyší, že jde o vážné věci. *Události, které prožíváme můžeme nazvat Obrodným procesem, důkladnou očistou*, nazval probíhající období. Josef Smrkovský dále hovořil, že *vedle dobrých věcí, ... se děly i věci nedobré. Mám na mysli nešťastnou dobu, které se říká doba kultu, v níž docházelo k porušování zákonů, pošlapávání lidských práv a tak dále. To všechno však bylo a ústřední výbor z toho vyvodil poučení a přidal rozhodnutí, která mají pro demokratizaci v našem státě nesmírný význam.* Zároveň však Josef Smrkovský vyzývá mládež k umírněnosti: *aby vaše činy (mládeže) byly odpovědné, tedy nic takového, k čemu v těchto dnech dnech došlo ve Varšavě*, čímž zřejmě vyjádřil obavy reformních komunistů ze studentských nepokojů (Rudé právo 1968; Rybák 2019).

Spisovatel a scenárista Jan Procházka pak neváhal mluvit o svobodě slova v *civilizovaném světě*, jako o základním duchovním statku. Na shromáždění studentů z celé ČSSR v aule Právnické fakulty Univerzity Karlovy 14. března promluvil člen ÚV KSČ otec československé ekonomické reformy Ota Šik. *Příčinou vystoupení členů ÚV KSČ bylo úsilí o překonání vážných deformací v celé společnosti, které po dlouhá léta byly vyvolány nesprávným pojetím vedoucí úlohy komunistické strany ...* prohlásil prof. Ota Šik (Rudé právo 1968).

14. března 1968 se ve správě předsednictva ÚV KSČ z projednání výsledků okresních a obvodních konferencí konstatovalo, že se rozvíjí zdravé obrodné hnutí. *Pokud by naši odpůrci chtěli spojovat s naším obrodným hnutím naděje nato, že ČSSR sejde ze socialistické cesty, pak je třeba na jejich adresu říci, že jde o demokratizaci výrazně socialistického charakteru* (Rudé Právo 1968).

Na besedě pořádané Rudým právem s čelnými umělci se člen ústředního výboru (ÚV) KSČ a docent Univerzity Karlovy Eduard Goldstücker vrací ke klasikům marxismu: *Vedoucí úloha* (podle Karla Marxe a Bedřicha Engelse) *dělnické třídy může být faktem jen tam, kde vědomě osvobozující sama sebe* (KS), *osvobozuje všechny ostatní vrstvy společnosti. Ne ovšem, že je má ovládat, komandovat a dívat se na ně svrchu* (Rudé Právo 1968).

19. března 1968 vychází rozhovor s novým šéfem přinejmenším divného “státně administrativního oddělení”, zodpovídajícího tehdy za armádu, Bezpečnost, justici a milice a členem ÚV KSČ Václavem Prchlíkem. Redaktor RP asi poprvé použil v uvedení otázky slovní spojení *demokratický socialismus* v souvislosti s mocenskými prostředky, bez kterých se údajně neobejde *ani stát demokratického socialismu*, jednoho z dosud nepoužívanějších přívlastků politiky Alexandra Dubčeka a jeho nejbližších spolupracovníků. Opačným slovní spojení *socialistická demokracie* je termínem “pravověrně” komunistickým. Vyjadřuje socialistický, moskevský charakter demokracie včetně *volby jednotné kandidátky Národní fronty*, což je oxymoron, a *Vedoucí úlohu KSČ* (Rudé Právo 1968).

20. března 1968 se ve Sjezdovém paláci Parku kultury a oddechu Julia Fučíka, v bývalém a současném Průmyslovém paláci dnešního Výstaviště Praha setkali vedoucí představitelé společnosti, strany a kultury s mládeží. Po odvážné odpovědi prof. Oty Šika, že Rakousko bychom mohli dohnat při důsledném uplatňování *nové ekonomické politiky* v horizontu tří let, se slova ujal opět Eduard Goldstücker, člen ÚV strany a prohlásil: A tento přechod od revoluční diktatury ke *zřízení garantovaných svobod* je nejtěžším problémem každé revoluce (Rudé Právo 1968). Toto zřízení připomínalo historicky vládu direktoria a První císařství ve Francii. Stále se však zdá, že i v tomto případě nešlo o dedukci, ale o hledání vysvětlení pro už existující proces. Tedy touha po svobodě jedince a projevu byla vysvětlena z hlediska dialektického materialismu. O psychologické stránce vývoje lidské společnosti tehdy nebylo ještě řeči.

Filosof, prof. K. Kosík, člen ÚV KSČ na stejném masovém shromáždění uvádí, že prvním krokem a prvním předpokladem řešení krize je nahrazení *policejné byrokratického politického systému* socialistickou demokracií. Velmi jasná slova ohledně dvaceti let dosavadního režimu. *Žijeme na*

počátku a uvnitř podivuhodného revolučního a obrodného procesu, v němž se politicky bezprávné nebo neplnoprávné stranické nebo nestranické masy spojily, aby zaměnily režim policejné byrokratické diktatury ..., prohlásil též profesor Karel Kosík (Rudé Právo 1968).

Velmi odvážná slova, která mohla taktéž vzbudit pozornost, neboť *diktatura* byl pojem používaný v marx-leninském učení pouze pro diktaturu proletariátu, a to jen pro fázi porevolučního upevnění moci.

Dr. Gustáv Husák zde potom exilovému slovenskému spisovateli Milanovi Mňačkovi vzkazuje do Rakouska, aby se ve věci návratu na Slovensko obrátil na příslušné orgány a nebo na *nové demokratické vedení KSČ*. Pokud to řečník a pozdější prezident okupované ČSSR nemyslel ironicky, jistě se s tím později vyrovnal. Hned druhý den po diskusním shromáždění ve Sjezdovém paláci se Dr. Husák na setkání s pražskými novináři pořádaném komunisty ze Zemědělských novin “určitě spletl”, když hovořil o úkolu strany zbavit se typických členů “jakéhosi” *konzervativního křídla* (Rudé Právo 1968).

Od nového prezidenta k nové vládě

23. března 1968 vychází jako úvodník Rudého práva zamyšlení Zdeňka Šulce nad výše uvedenou správou o odstoupení prezidenta republiky Antonína Novotného. *Po lednovém a prosincovém plénu ..., které poskytlo šanci pro rozvoj skutečně lidské, demokratické podoby socialismu. ... Osoba soudruha Novotného ... se stala symbolem přežitého administrativně byrokratického pojetí strany a společnosti.* Odsouzení snad až příliš příkré zejména proto, že právě v letech šedesátých docházelo k tak zvané oblevě a uvolnění zejména v oblasti kultury. Tentýž den však v shrnutí zasedání předsednictva ÚV KSČ toto zdůrazňuje, že *demokratizace, o níž u nás jde, je výrazně socialistického charakteru* (Rudé právo 1968).

Jistě ne náhodou den po abdikaci prezidenta A. Novotného, 23. března navštěvuje redaktor RP generála Ludvíka Svobodu. Právě z jeho úst padl další odvážný rozvitý přívlastek: *Vzali jsme na svá bedra veliký čestný úkol: stát se příkladem opravdové socialistické demokracie, vytvořit i pro jiné její skutečný model* (Rudé právo 1968). Postupně se rozvíjející přívlastek demokracie a ne naopak socialismus jako nomen a s atributem demokratický.

Socialistické Československo prochází nejvážnější politickou a státní krizí od roku 1948. Smyslem a cílem je ozdravný proces. ale minulý rok - po více než desetiletém zrání - přerostla krize v naši společnosti v krizi státní: vinou přepjaté centralizované moci se státní moc diskvalifikovala a

zkompromitovala. Státní a politická moc se plně soustředila do rukou, které ji chtěly udržet silou státně mocenských složek, píše v úvodníku 24. března redaktor Jan Smíšek. Pojem státní krize by býval mohl projít i v období konsolidace, kdy se Pražské jaro charakterizovalo jako *Krize ve státě a společnosti*, ale že (moc) *chtěly udržet silou státně mocenských složek* už bylo příliš a týkalo se, podle autora období 1948 - 1968 (Rudé právo 1968). Otázka je, byl-li nový atribut *ozdravný* proces autorovou chybou nebo alternativou k adjektivu *obrodný*, příspěvkem do slovníku reformistů.

28. března se KSČ usnesla na svém kandidátovi na prezidenta republiky. V sobotu 30 března je ve Vladislavském sále Pražského hradu zvolen prezidentem Armádní generál Ludvík Svoboda, hrdina I. a II. světové války, důstojník Československých legií v Rusku a velitel 1. armádního sboru v Sovětském svazu (Česal 2012).

Radovan Richter, člen ÚV komunistické strany na titulní stránce 1. dubna, v rozhovoru s redaktorem RP hovoří o hlavních úkolech akčního programu strany, Podle něho jde hlavně o *ekonomickou reformu* a plnou *demokratizaci politického systému* (Rudé právo 1968). Reforma v souvislosti s ekonomickou politikou byl termín, který byl před šedesátým osmým rokem i po něm v marxistickém jazyce vyloženě pejorativní. Vždyť reforma a reformisté byli takřka synonymem k revizionismu, revizi učení marx-leninismu, již byli obviňováni sociální demokraté.

Totéž vydání zveřejňuje rozhovor Alexandra Dubčeka s italským komunistickým listem L'Unità. V odpovědi na otázku se nebojí použít termín *socialistické tržní hospodářství*. Toto jak v interview dále pravil A. Dubček naráželo v minulých letech na překážky politického charakteru. 2. dubna vychází také rozsáhlý projev A. Dubčeka na zasedání ÚV 1. dubna 1968 se slovy: *Smysl a cíl demokratizačního procesu je jasný: vytvořit československým podmínkám odpovídající a dokonalejší typ socialistické demokracie*. V diskuzi vystoupil i Zdeněk Fierlinger, československý legionář, bývalý sociální demokrat a premiér, který používá termín *federalizace* v souvislosti s řešením asymetrického státního zřízení. *Federalizační forma nám nesmí bránit v další politicko-ekonomické integraci...*, prohlásil Zdeněk Fierlinger (Rudé právo 1968). Přičemž federalizace je proces, se kterým se došlo k federaci, jako státní formě. Pokud by se federace měla stále bouřlivě měnit, šlo by o přechodnou státní formu, která by přecházela logicky do rozpadu státu.

4. dubna na plenárním zasedání ÚV vystoupil s příspěvkem Zdeněk Mlynář: *Kolik soudruhů si myslelo (1954 - 1964) ..., že zrušením centralistického direktivního plánování zanikne i socialismus. Věci, které jsou nám dnes už běžné - pojem konkurence mezi podniky, volné ceny, vliv zahraničního obchodu a trhu na naši výrobu ... v hlavách komunistů byl*

pevně usazen dogmatický názor kladoucí plné rovnítko mezi pojmy "socialistický" a "centrálně direktivní" (Rudé právo 1968).

V sobotu 6. dubna 1968 vychází rezoluce plenárního zasedání ústředního výboru strany. *Základní ... směr současné politické aktivity ..., praví se v ní, ... (je) zbavit socialismus dosavadních deformací, budovat socialismus tak, jak to odpovídá našim podmínkám a tradicím.* Současně zde ale najdeme úsilí o zachování socialistického státního zřízení: *Znevažovat úsilí (dvaceti let života a díla socialistické výstavby) nemá nic společného s obrodným procesem socialistické demokracie* (Rudé právo 1968).

Tutéž sobotu 6. dubna podává předseda československé vlády Jozef Lenárt u prezidenta republiky demisi a ten pověřuje dosavadního místopředsedu vlády Ing. Oldřicha Černíka sestavením nové vlády.

Následující neděli se úvodník RP zabývá realizací rezoluce plenárního zasedání ústředního výboru. Prof. Zdeněk Mlynář, tajemník ÚV zde vyzývá k samostatné iniciativě členů strany, k jejich pomoci orgánům správy a podniků a ... *opravit včas svůj názor není-li správný - to je ... základní podmínka dobré politické práce komunistů* (Rudé právo 1968). Žel, také dobrá rada pro dobu po pozdější invazi vojsk pěti spřátelených sousedních zemí.

Z diskuze na plénu ÚV byl zařazen i pohled Prof. Oty Šika: *Nesetkal jsem se s hlasy navrhujeící odstranění socialistického vlastnictví, socialistické společnosti. jsem přesvědčen, že naprostá většina pracujících i naši mládeže si nedovede již představit návrat ke kapitalismu.* V zápětí ale vedoucí úloze strany klade podmínky: ... *strana bude nadále vedoucí politickou silou tehdy, bude-li stále vpředu, v čele progresivního myšlení, bude-li svou budoucí práci získávat důvěru většiny obyvatel* (Rudé právo 1968).

V den jmenování nové vlády Oldřicha Černíka na celopražském aktivu funkcionářů KSČ vystoupil s projevem generální tajemník strany Alexander Dubček. Ve své řeči upozornil na neblahé jevy: *Byly tu obavy, zda prudký "výbuch" aktivity nepovede k anarchii nebo dokonce k nějakým kontrarevolučním pokusům. Vím, že není všechno ještě zažehnáno a nemůžeme dnes ještě říkat, že by se zamezilo různým projevům nebo některým tendencím, které svědčí o určitých anarchistických sklonech, zejména tam, kde nejsou respektovány elementární zásady vnitrostranického života nebo etiky naší komunistické strany. A to jsou některé prvky, které právem znepokojují určitou naši stranickou, ale i nestranickou veřejnost.* (Rudé právo 1968) S pojmem kontrarevoluce v Československu 1968 nepřišli sovětští straničtí soudruzi, ale sama KSČ, jejíž členové na ni prakticky od začátku Pražského jara upozorňovali. Je na zamyšlení, proč

měli Leonid Brežněv se svým kolektivním vedením takové starosti o vývoj v ČSSR. Zřejmě měli s Čechy a Slováky méně trpělivosti než nacisti v od roku 1938 do března 1939.

Závěr

Vcelku možno shrnout, že proměna jazyka vládnoucích míst v ČSSR probíhala velmi pozvolna. V prvních jarních měsících roku 1968 se objevuje u komunistů pojem obrodný proces a často je vyzývána demokratizace. Poslední z pojmů byl však ošemetný, mohl být vnímán, s čímž bylo možné i počítat, také jako demokratizace ve smyslu osvobození z nedemokracie podobně jako později ve Španělsku z Francovy vojenské a státní diktatury.

Kolokace demokratický socialismus se objevuje zřídka autor přímo v dokumentech nebo vyjádřeních KSČ a jejich výše postavených členů ji zaznamenal pouze jedenkrát, což neznamená, že by se neobjevovala častěji v jiných novinách nebo časopisech jara 1968.

Rudé právo jako generální vývěska, se kterou mohla konkurovat exkluzivně jen tehdejší bratislavská Pravda, však tlumočilo oficiální linii strany. V důležitých směrech zůstávala stejná: věčná bratrská pouta se Sovětským svazem, zahraniční politika se zaměřením proti tradičním silným anglosaským demokraciím a naopak vřelé přátelství s národy SSSR byli konstantou, kterou si více - méně osvojila i valná většina obyvatelstva socialistického Československa. Někteří čistě z humanálních a sociálních přístupů, jiní považovali za silný argument ten fakt, že většinu země od nacismu osvobodila právě Rudá armáda.

Literatura

- ČESAL, A. (2012): *České dějiny v datech*. Praha: Československý spisovatel.
- RYBÁK, P. (2019): *Pražské jaro 1968: Úvod*. München: BookRix.
- HOTZ, J. et al. (2003): *Geschichte. Personen. Daten. Hintergründe*. Mannheim, Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Rudé právo* [Newspaper Rudé právo] (1968). Praha.

Kontakt:

Mgr. Tomas Maier, Ph.D.

Katedra nemeckého jazyka

Fakulta aplikovaných jazykov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Department of German Language

Faculty of Applied Languages

University of Economics Bratislava

Email Address: maier.nemcina@gmail.com